

РЕЦЕНЗИИ

Цуба, М.В. Першая сусветная вайна на Беларусі ў кантэксце сусветных ваенных падзей (грамадскі і ваенны бакі) 1914–1918 гг.: манаграфія / М.В. Цуба. – Пінск: ПалесДУ, 2010. – 304 с.

СУР’ЁЗНАЕ ДАСЛЕДАВАННЕ ВАЖНАГА АСПЕКТА ГІСТОРЫІ ПЕРШАЙ СУСВЕТНАЙ ВАЙНЫ

Кандыдат гістарычных навук, дацэнт, дацэнт Палескага дзяржаўнага ўніверсітэта Міхаіл Віктаравіч Цуба надрукаваў манаграфію, цалкам прысвечаную таму адрэзку айчынай гісторыі, які супадае з Першай сусветнай вайной; у навуковай і публіцыстычнай літаратуры яна часта называецца “Вялікай вайной” [1]. Манаграфія складаецца з наступных кампанентаў: уводзін, пяці глаў, заключэння, хронікі Першай сусветнай вайны, бібліяграфічнага спіса.

Ва ўводзінах раскрываецца актуальнасць тэмы, выкладаецца агульная аўтарская канцэпцыя. З пінскім навукоўцай можна пагадзіцца ў тым, што “вывучэнне абставін грамадскага і ваеннага жыцця на беларускіх землях падчас Першай сусветнай вайны з’яўляецца адной з актуальных праблем у сучаснай беларускай гістарычнай навуцы” [1, с. 4]. Здзейсненае дацэнтам Палескага дзяржаўнага ўніверсітэта “праўдзівае адлюстраванне малавядомых аспектаў гісторыі ў перыяд Першай сусветнай вайны, які быў насычаны бурнымі і драматычнымі падзеямі, дасць магчымасць прыадкрыць яшчэ адну старонку ў асэнсаванні гістарычнага шляху, пройдзенага Беларуссю і яе народамі, зразумець асобныя прычыны цяжкасцей ў мінулы і ў наш час” [1, с. 4].

Першая глава мае такое найменне: “Беларусь падчас Першай сусветнай вайны”. Яе змястоўную частку ўтвараюць тры параграфы.

У першым параграфі прасочваюцца развязванне вайны і яе пачатак. Навукоўца паказвае, што “галоўнымі прычынамі Першай сусветнай вайны былі эканамічныя супярэчнасці блокаў Антанты і Траістага саюза” [1, с. 7]. Чытач даведваецца аб тым, што “захопніцкія мэты Германіі ў значнай ступені закраналі і беларускія землі. Германія імкнулася не толькі разграміць Англію, Францыю, але ж і моцна паслабіць Расійскую імперыю, адняўшы ў яе Беларусь, Украіну і Прыбалтыку” [1, с. 10].

Якой жа была рэакцыя народаў закранутых дзяржаў на тое, што гэта вайна стала рэальнасцю? “Амаль ва ўсіх дзяржавах пачатак “Вялікай вайны” быў сустрэты з уздымам і энтузіязмам. Не стала выключэннем і Расійская імперыя” [1, с. 10].

У другім параграфі вычарпальна даследаваны ўмовы жыццядзейнасці беларускага грамадства падчас указанай вайны. “Беларускі народ, – паказвае М.В. Цуба, – трапіў ў адчайнае становішча, калі аказаўся ва ўмовах прыфрантавой паласы з усімі выцякаючымі адсюль абставінамі. Часткова падтрымаўшы царскі ўрад напачатку вайны, ён вымушаны быў затым весці пастаянную барацьбу за сваю годнасць супраць гвалту і здзекаў, проста за выжыванне як на адным, так і на другім баку лініі фронту” [1, с. 35]. Зразумелую цікавасць выклікае і наступная выснова аўтара: “Масавых палітычных і эканамічных выступленняў, у параўнанні з іншымі рэгіёнамі Расійскай імперыі, ... (на Беларусі. – М. С.) не адбылося” [1, с. 35].

У трэцім параграфі аналізуецца дабрачынная дзейнасць на беларускіх землях у гады вайны. Адна з арганізацыйных структур мелі беларускі, габрэйскі, польскі этнасы. Тытульны этнас прадстаўляла Беларускае таварыства дапамогі пацярпелым ад вайны. Пінскі навукоўца падводзіць чытача да высновы аб тым, што дадзенае таварыства “не толькі выконвала дабрачынную функцыю, але і было легальнай формай працы беларускай нацыянальнай інтэлігенцыі, накіраванай на адраджэнне самасвядомасці беларусаў” [1, с. 48].

Відавочная навуковая навізна прасочваецца пры паказе дзейнасці польскіх арганізацый.

Па-першае, прапанаваны арыгінальны і ў той жа час пераканаўча абгрунтаваны варыянт перыядызацыі гісторыі Польскага таварыства дапамогі ахвярам вайны (ПТДАВ).

Па-другое, ажыццёўлена піянерскае даследаванне дзейнасці аўтаномнай установы ПТДАВ Санітарна-харчовай секцыі (СХС).

Па-трэцяе, упершыню грунтоўна прааналізаваны асноўныя накірункі дзейнасці Цэнтральнага Грамадзянскага Камітэта (ЦГК), раскрыта роля яго старшыні Ёладзіслава Грабскага ў выкананні гэтай структурай дабрачынных функцый.

Па-чацвёртае, прыведзена раней не вядомая статыстыка на прадмет функцыянавання Польскага камітэта санітарнай дапамогі (ПКСД).

Па-пятае, пераканаўча даказана, што “польскія арганізацыі на Беларусі падчас Першай сусветнай вайны ... дапамагалі бежанцам-палякам захаваць сваю прыналежнасць да польскай дзяржавы” [1, с. 48].

На прынцыпова новай крыніцазнаўчай базе М.В. Цуба пабудоваў даследаванне дзейнасці габрэйскіх арганізацый на тэрыторыі Беларусі ў аналізуемы перыяд. Аўтар сканцэнтравана ўвагу на Бундзе, Габрэйскім таварыстве дапамогі пацярпелым ад вайны (ГТДПВ). Складваецца ўражанне, што М.В. Цуба азнаёміўся з дзейнасцю ўсіх філіяў ГТДПВ. Ён паказаў, што габрэйскі “рух на беларускіх землях падчас Першай сусветнай вайны ... іграў значную ролю і быў істотнай рухаючай сілай у грамадскім жыцці беларускага краю ў ваенны перыяд” [1, с. 55].

У структурных і канцэптуальных адносінах вельмі ўдала выглядае **другая глава** “Ход важнейшых аперацый на тэатрах Першай сусветнай вайны ў кантэксце ваенных дзеянняў на тэрыторыі Беларусі”. Мяркуючы па найменню главы, аўтар паставіў перад сабой няпростую даследчыцкую задачу.

У першым параграфі ўказанай главы “Ваенная кампанія ў 1914 годзе” Беларусь не ўзгадваецца, што тлумачыцца адсутнасцю ваенных дзеянняў на айчыннай тэрыторыі. Тут заслугоўвае ўвагі апавед пра крах планаў маланкавай вайны.

У 1915 годзе частка тэрыторыі Беларусі была арэнай даволі значных ваенных дзеянняў. Таму беларускі аспект займае значнае месца ў другім параграфі “Ход ваенных дзеянняў у 1915 годзе”. Пінскі навукоўца паказвае, што “ў ходзе ваеннай кампаніі 1915 года Расійская імперыя страціла Польшчу, Літву, Заходнюю Беларусь. Заходнюю Украіну, частку Латвіі” [1, с. 70], што “ў гэты цяжкі для Расіі час заходнія саюзнікі не аказалі ёй ніякай дзейснай дапамогі” [1, с. 70].

У трэцім параграфі асвятляюцца баі на галоўных франтах у 1916 годзе. Аўтар робіць відавочны ўнёсак у навуку, звяртаючыся да Нарачанскай аперацыі. “Вядома, што расійскія вайсковыя стратэгі, плануючы гэту аперацыю, разлічвалі на дасягненне лініі Мітава – Бауск – Вількамір – Вільня – Дзесялічы” [1, с. 78]. Міхаіл Цуба выдатна адказвае на два пытанні: 1) чаму гэта “аперацыя, распачатая 18 сакавіка, не прывяла да намечанага поспеху?” [1, с. 78]; 2) як адбіліся вынікі Нарачанскай аперацыі на франка-германскім узброеным супрацьборстве пад Вердэнам?

Адказ на першае пытанне атрымаўся такі: “Асноўнымі прычынамі былі: няўмелае кіраўніцтва войскамі, недахоп цяжкай артылерыі і снарадаў, а таксама наступіўшае вясновае раздарожжа” [1, с. 78].

Фармулёўка адказа на другое пытанне мела наступны выгляд: “Аказаўшы вядомы ўплыў на ход барацьбы на заходнееўрапейскім тэатры ваенных дзеянняў, ... наступ (расійскіх войскаў. – М. С.) прымусіў германскае камандаванне перакінуць на Нарач звыш 4-х дывізіяў. Акрамя таго, на працягу тыдня, пакуль ішлі баі ў нарачанскім рэгіёне, нямецкія войскі спынілі атакі на Вердэн, і саюзнікі Расіі паспелі зманеўраваць рэзервамі, што прадвызначыла далейшы ход барацьбы ў гэтай бітве” [1, с. 79].

Шэраг сюжэтных ліній можна прасачыць у чацвёртым параграфі “Ваенныя дзеянні, рэвалюцыі і мірныя перамовы ў 1917 годзе”. Аўтар рэцэнзіруемай манаграфіі на канкрэтных прыкладах паказвае, што “паступова рускія ваенныя фарміраванні ўсё больш страчвалі здольнасць супраціўлення ворагу” [1, с. 91]. Чытач пераконваецца ў тым, што рэвалюцыі 1917 года рэзка аслабілі Расію. Зразумела, гэта было для германскага блока важным аргументам у перамоўным працэсе.

Змястоўную частку пятага параграфа складаюць два пытанні: ход ваенных дзеянняў у 1918 годзе і заканчэнне Першай сусветнай вайны. Для айчыннага чытача самы важны сюжэт дадзенага параграфа звязаны з перамовамі на прадмет заключэння мірнай дамовы ў Брэст-Літоўску. Аўтар мае рацыю, калі асабліва вылучае такі момант: “Кіраўнік расійскай дэлегацыі на перамовах Л. Троцкі згадзіўся прызнаць паўнамоцтвы ўкраінскіх пасланцаў, але адмовіўся прызнаць паўнамоцтвы прадстаўнікоў беларускай дэлегацыі... На перамовах беларуская дэлегацыя прысутнічала ў якасці наглядальніка ў складзе дэлегацыі “Украіны” [1, с. 109]. Гэтыя радкі – пераканаўчы доказ антыбеларускай пазіцыі бальшавікоў-ленінцаў, якія прыйшлі да ўлады ў Расіі ў кастрычніку 1917 года.

Трэцяя глава цалкам прысвечана разгляду буйнейшых ваенных аперацый на тэрыторыі Беларусі.

Першая па часе падобная аперацыя – Свянцянскі прарыў. Таму зразумела, што менавіта аб ёй распавядаецца ў першым параграфі. Аўтар паказвае, што гэта быў “самы вялікі прарыў у ходзе ўсёй Першай сусветнай вайны” [1, с. 5]. Чым жа скончылася аналізуемая аперацыя для расійскіх войскаў? Яны “апынуліся ў цяжкім, прайграным пазіцыйна-стратэгічным становішчы і ... вымушаны былі адыйсці на ўсім фронце на лінію Дзвінск – Вілейка – Баранавічы – Пінск” [1, с. 125].

У другім параграфі размова ідзе пра пераможную наступальную аперацыю расійскіх войскаў на Палессі. Навукоўца робіць слушную выснову аб тым, што “ў выніку гэтай ... аперацыі на Палессі завяршыўся манеўравы перыяд вайны на беларускіх землях” [1, с. 138].

Трэці параграф цікавы тым, што пінскі даследчык зноў вяртаецца да Нарачанскай бітвы, здзейсніўшы яе комплексны аналіз.

Змест чацвёртага параграфа склаў разбор Баранавіцкай аперацыі. Навукоўца М.В. Цуба паказвае, што расійскім войскам “не ўдалося выканаць галоўную запланаваную задачу – прарваць пазіцыі 9-й германскай арміі і ажыццявіць вялікі стратэгічны прарыў ва ўзаемадзейні з наступленнем на ўкраінскіх зем-

лях” [1, с. 180]. Разам з тым ён катэгарычна не згодзен з недаацэнкай таго, што звязана з уплывам Баранавіцкай аперацыі. Яна “завяршылася 16 ліпеня 1916 года ... тым, што значная частка аўстра-германскіх войск была скавана і гэта пасадзейнічала паспяховаму развіццю брусілаўскага прарыва на Украіне і паступоваму пераходу ініцыятывы ў рукі саюзнікаў на заходне-еўрапейскім тэатры ваенных дзеянняў” [1, с. 180].

Пяты параграф прысвечаны аперацыі пад Крэвам. Па стараму стылю яна датуецца 6–9 ліпеня 1917 года, а па новым – 19–22 ліпеня 1917 года. Задача па выкананні аперацыі была ўскладзена на 10-ю расійскую армію. Ёй камандаваў генерал-лейтэнант М.М. Кісялеўскі. Актыўную ролю ў падрыхтоўцы і правядзенні аперацыі адыгрываў А.І. Дзянікін, які камандаваў Заходнім фронтам. “Меркавалася, што 10-я расійская армія пасля магутнага артабстрэлу варожых пазіцый здолее прарваць германскую лінію абароны ў раёне Крэва, авалодае населенымі пунктамі Сола, Жупраны, Граўжышкі і ў ходзе далейшага наступлення выйдзе на подступы да горада Вільні” [1, с. 188].

А зараз ёсць сэнс зрабіць адступленне. Для дасведчанага чытача Крэўскі замак нагадвае нямала знакавых падзей у айчыннай гісторыі. Манаграфія дае яму падставу азнаёміцца з чарговай падзеяй з гэтага шэрагу. “Лёс гісторыі наканаваў аднаму з самых старажытных на беларускіх землях – Крэўскаму замку – вытрымаць самую буйную артылерыйскую атаку расійскіх войск за ўсю Першую сусветную вайну” [1, с. 188].

Датычна аперацыі можна назваць два вынікі.

Першы вынік звязаны з адказам на пытанне: “Ці змянілася лінія фронта?” Адказ на гэта пытанне адназначна адмоўны.

Другі вынік: “Крэўская аперацыя ... у значнай ступені пасадзейнічала развіццю наступлення англійскіх войск пад Іпрам” [1, с. 5].

Рэцэнзент (М. С.) да азнаямлення з аналізуемай манаграфіяй ніколі не чуў пра партызанскі рух на беларускіх землях у гады Першай сусветнай вайны. Менавіта яму прывісвечана **чацвёртая глава** манаграфіі. Мяркуючы па фактах, якія прывёў пінскі навукоўца, “партызанскі рух сваімі дзеяннямі не змог паўплываць на ход і характар усёй Першай сусветнай вайны, як гэта было падчас Айчыннай вайны 1812 года ці ў гады Другой сусветнай вайны” [1, с. 206].

Безумоўна, аўтарскай з’яўляецца перыядызацыя гісторыі партызанскага руху, якая ўтрымліваецца ў кнізе. Пераканаўча М.В. Цуба фармулюе адметныя рысы кожнага з выяўленых ім этапаў дадзенай гісторыі.

“На першым этапе барацьбы супраць акупацыйных германскіх войск (1915–1917 гг.) партызанскі рух на беларускіх землях у сваёй большасці існаваў у выглядзе вылазак у тыл ворага спецыяльна створаных для гэтага армейскіх атрадаў і фактычна не меў надзейнай апоры, базы сярод мясцовага беларускага насельніцтва ...

На другім этапе (1918 – пач. 1919 г.) партызанскі рух на беларускіх землях сапраўды набыў масавы, народны характар, але, нягледзячы на маштабнасць і імкненне некаторых партыйных арганізацый узначаліць яго, усё ж партызанская дзейнасць у сваёй пераважнай большасці мела неарганізаваны, стыхійны накірунак” [1, с. 206].

На першы погляд, **пятая і шостая главы** манаграфіі носяць выключна даведачны характар. Разам з тым іх можна разглядаць як вынік грунтоўнай даследчыцкай працы.

У **пятай главе** даецца вычарпальная інфармацыя аб расійскіх вайсковых фарміраваннях у гады Першай сусветнай вайны, якія насілі назвы беларускай тапанімікі. Інфармацыя даецца па наступнай абавязковай схеме: назва, час існавання, дачыненне да беларускіх зямель. Па частцы фарміраванняў прапаноўваюцца і факты, якія выходзяць за межы дадзенай схемы. Узгаданая глава дзеліцца на наступныя пункты: 1) гвардыю; 2) грэнадзёра; 3) пяхотныя палкі; 4) кавалерыю; 5) дзяржаўнае апалчэнне; 6) крэпасці і крэпасныя войскі; 7) крэпасная артылерыя; 8) артылерыйскія склады; 9) сапёрныя фарміраванні; 10) крэпасныя ваенныя тэлеграфы і радыёстанцыі; 11) паветрана-плавацельныя войскі; 12) ваенна-галубіная пошта; 13) ваенна-вучэбныя ўстановы; 14) гарнізонныя і ўнутранай службы фарміраванні; 15) ваенна-лячэбныя ўстановы: шпіталі; 16) санітарна-тэхнічныя атрады; 17) богародныя ўстановы для ваенных чыноў; 18) інтэнданцкія ўстановы. Цікава, што трэці пункт па свайму аб’ёму прыблізна роўны ўсім астатнім, разам узятым. Па-за сумневу, азнаямленне з кожным з пералічаных пунктаў карысна, у першую чаргу, для экскурсаводаў, музейных супрацоўнікаў. Нам, берасцейцам, вельмі прыемна, што ў шэрагу пунктаў прысутнічае вытворны ад назвы нашага горада прыметнік. Цуба ўзгадвае Брэсцкі 49-ты пяхотны полк, Брэст-Літоўскія крэпасныя пяхотныя батальёны, Брэст-Літоўскую крэпасную артылерыю, Брэст-Літоўскую 1-ю сапёрную роту, Брэст-Літоўскі крэпасны ваенны тэлеграф, Брэст-Літоўскую крэпасную радыёстанцыю, Брэст-Літоўскі крэпасны ваенна-плавацельны батальён, Брэст-Літоўскую крэпасную ваенна-галубіную станцыю, тры Брэст-Літоўскія харчовыя магазіны Мінскай ваеннай акругі, Брэст-Літоўскую крэпасную ваенную хлебапякарню Брэст-Літоўскай крэпасці, Брэст-Літоўскую крэпасную ваенную мукамольню Брэст-Літоўскай крэпасці.

Шостая глава прысвечана каранаваным асобам і вядомым ваенным начальнікам Першай сусветнай вайны, паўплываўшым на ваенныя падзеі на беларускіх землях. Даецца інфармацыя па 52 асобам, якія прадстаўлялі як Расію, так і краіны, якія ваявалі супраць Расіі. Многіх з іх М.В. Цуба адкрыў для беларускамоўнага чытача. У дачыненні шэрагу асоб сустракаюцца арыгінальныя высновы і ацэнкі.

У **заклучэнні** падведзены вынікі Першай сусветнай вайны. Вынікі фармулююцца як увогуле, так і датычна Беларусі. У архітэктоніку гэтага структурнага кампанента добра ўпісаліся тры табліцы: “Страты ў Першай сусветнай вайне”, “Кошт вайны (усе ваенныя выдаткі і страты) 1914–1918 гг.”, “Колькасць маабілізаваных за ўвесь час вайны”. З аўтарам можна пагадзіцца ў тым, што “ў беларускім грамадстве падчас Першай сусветнай вайны з’явіліся тыя свядомыя нацыянальныя сілы, якія пры спрыяльных ва-рунках маглі прывесці да беларускай дзяржаўнасці” [1, с. 286].

Бездакорна выглядае складзеная пінскім навукоўцай хроніка Першай сусветнай вайны [1, с. 287–294]. Тут улічаны ўсе важныя падзеі вайны. Пытанне аб датах вырашана наступным чынам. Даты паказаны па стараму стылю а ў дужках даецца новы стыль.

Заслугоўвае быць адзначаным і апошні структурны кампанент. У **бібліяграфічным спісе** налічваецца 229 найменняў [1, с. 295–302]. З іх 112, гэта значыць 48,8 %, складаюць спасылкі на архіўныя крыніцы. Канешне, трэба ўлічваць і той факт, што аўтар градзіруе бібліяграфічны спіс на літаратуру і крыніцы. Пры такой градацыі ёсць падставы для адназначнай высновы: архіўны сегмент мае абсалютную перавагу ў крыніцазнаўчым базісе. У архіўным сегменце ўзгадваюцца адпаведныя ўстановы Беларусі, блізкага і далёкага замежжа. Па-за сумневу, апірышча на дадзены сегмент – галоўны аргумент у даследчыцкім працэсе. Каштоўнай часткай бібліяграфічнага спіса з’яўляецца таксама перыёдыка, датаваная часамі Першай сусветнай вайны. Мяркуючы па спасылках на літаратуру, М.В. Цуба знаёмы з працамі ўсіх навукоўцаў па абранай ім тэме.

Праніклівы чытач будзе абавязкова ўдзячны аўтару за размяшчэнне ў манаграфіі вялікай колькасці фотаздымкаў, рэпрадукцый карцін, карт, схем. Многія з іх ўпершыню з’явіліся ў адкрытым друку. Усё гэта робіць даволі зручным чытанне манаграфіі. Акрамя таго, наводзяць на натуральныя разважання фотаздымкі 9 невядомых герояў Першай сусветнай вайны [1, с. 287–283]. Іх імёны павінны быць абавязкова ўсталёваны.

Такім чынам, Міхаіл Віктаравіч Цуба ажыццявіў сур’ёзнае даследаванне важнага аспекта гісторыі Першай сусветнай вайны. Яго кніга нясе відавочную карысць для шырокага кола чытачоў, якія прадстаўляюць навучэнскую моладзь, выкладчыцкі корпус, навуковае супольніцтва.

ЛІТАРАТУРА

1. Цуба, М.В. Першая сусветная вайна на Беларусі ў кантэксце сусветных ваенных падзей (грамадскі і ваенны бакі) 1914–1918 гг.: манаграфія / М.В. Цуба. – Пінск: ПалесДУ, 2010. – 304 с.

М.В. СТРАЛЕЦ, *доктар гістарычных навук, прафесар
(Брэсцкі дзяржаўны тэхнічны ўніверсітэт)*